

”En ole kokenut antisemitismii, mutta ...”

Suomenjuutalaisten naisten kokemuksia antisemitismistä

RUTH ILLMAN & ELINA VUOLA

TIIVISTELMÄ Tarkastelemme kahden eri etnografisen aineiston pohjalta suomenjuutalaisten naisten kokemuksia antisemitismistä nyky-Suomessa. Aineistomme koostuu Ruth Illmanin Minhag Finland -hankkeessa tehdyistä suomenjuutalaisten haastatteluista (2019–2020) ja Elina Vuolan Ruumiillinen uskonto -hankkeessa tehdyistä haastatteluista (2015–2016). Vuola haastatteli vain naisia, Illmanin aineistossa on sekä naisia että miehiä. Keskitymme artikkelissamme naisiin. Myös antisemitismin kokemukset ovat joiltakin osin sukupuolittuneita. Pääasiallisena teoreettisena tulokulmana käytämme Helen Feinin (1987) kulttuurihistoriallista määrittelyä, jonka mukaan antisemitismillä on rakenteellinen, diskursiivinen ja yksilöllinen ulottuvuus. Fein kuvailee antisemitismii kolmiona, jonka pohja on yhteiskunnan rakenteisiin upotettu juutalaisvastaisuus, joka ilmenee tietämättömyytenä, ymmärtämättömyytenä tai suorana syrjintänä. Tämän päälle rakentuu diskursiivinen ulottuvuus, joka tuo esille kulttuurisidonnaiset tavat puhua juutalaisuudesta, ja näyttäytyy stereotyyppioina ja ennakkoluuloina yleisessä keskustelussa. Kolmion huipulla ovat yksilön kokemukset suorasta tai välillisestä antisemitismistä omassa arjessaan. Tarkastelemme, miten Feinin malli näkyy (tai ei näy) aineistoissamme ja sitä, miten sen avulla voidaan jäsentää haastateltavien kokemuksettomuksia. Sukupuoliteoreettinen lähestymistapa puolestaan auttaa ymmärtämään koetun antisemitismin sukupuolittuneisuutta. Feinin malli osoittautui käyttökelpoiseksi, mutta jäykäksi tavaksi jäsentää arkisiin kokemuksiin keskittyvää etnografista aineistoa. Lisäksi havaitsimme, että paikkasidonnainen ja kokemuksiin keskittyvä analyysimme tuo uutta tietoa antisemitismin ilmenemismuodoista ja siinä tapahtuneissa muutoksissa Suomessa. Suomenjuutalaisten naisten kokemuksissa antisemitismi sekä uhan ja pelon tunne ovat lisääntyneet.

ASIASANAT antisemitismi, suomenjuutalaiset, naiset, sukupuoli.

TAVOITE JA JOHDANTO

Tämän artikkelin tavoitteena on analysoida suomenjuutalaisten naisten kokemuksia antisemitismistä kahden etnografisen aineiston pohjalta. Pääasiallisena teoreettisena tulokulmana käytämme Helen Feinin (1987) kulttuurihistoriallista määrittelyä, jonka mukaan antisemitismillä on rakenteellinen, diskursiivinen ja yksilöllinen ulottuvuus. Lisäksi olemme hyödyntäneet Lena Roosin (2022) tarkennuksia Feinin malliin. Käsittelemme antisemitismiä sukupuolittuneena ilmiönä niiltä osin kuin aineistomme antaa siihen aihetta.

Juutalaisiin kohdistuvaa väkivaltaa tai sen uhkaa Suomessa on tarkasteltu viime vuosina muun muassa Sisäministeriön asettamassa työryhmässä Uskonnollisten yhteisöjen tilojen turvallisuuden parantaminen (1.8.2020–31.5.2021).¹ Työryhmässä keskityttiin uskonnollisten tilojen kuten synagogien turvallisuuteen. Työryhmä laati myös yhteisöille suunnatun kyselyn, johon vastasi 309 henkilöä, joista 40 oli juutalaisia. Kyselystä on tehty oma raporttinsa.² Lisäksi Sisäministeriön pyynnöstä Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa tehtiin kaksi pro gradu -tutkielmaa, joissa laadullisin menetelmin kiinnitettiin huomiota erityisesti nuoriin ja naisiin. Toinen näistä tarkasteli juutalaisia naisia.³

Sisäministeriön kyselyn perusteella 72,5 % juutalaisista vastaajista tunsivat olonsa turvattomaksi ja 40 % oli kokenut väkivaltaa tai sen uhkaa uskonnollisen tilan läheisyydessä. Väkivalta oli useimmiten sanallista tai fyysisellä väkivallalla uhkaamista.⁴ Naisiin kohdistuvasta sukupuolittuneesta väkivallasta kysyttiin erikseen. Se oli huomattavasti yleisempää muslimeilla kuin juutalaisilla, oletettavasti musliminaisten näkyvämmän uskonnonmukaisen pukeutumisen vuoksi.⁵ Sekä muslimit että juutalaiset kokivat väkivallan tai sen uhan lisääntyneen viime vuosina. Suomen kahteen juutalaiseen synagogaan onkin kohdistunut muun muassa hakaristeillä töhrimistä.

Tämän lisäksi syksyn 2023 aikana on toteutettu laaja antisemitismiä kartoittava tutkimus. Oikeusministeriö ja Ihmisoikeuskeskus esittivät toimeksiannon Åbo Akademin Polin-instituutil-

le, jonka tutkijat Mercedesz Czibalmos ja Dóra Pataricza toteuttivat kyselyn, jonka kohderyhmänä olivat kaikki 16 vuotta täyttäneet itsensä jollakin tavalla juutalaisiksi kokevat (ei siis vain juutalaisten seurakuntien viralliset jäsenet) suomalaiset. Tutkimuksen tarkoituksena on tuottaa tilastotietoa suomalaisille ja Euroopan Unionin päättäjille. Kysely pohjautuu EU:n perusoikeusviraston laatimaan kyselyyn juutalaisiin kohdistuvasta syrjinnästä ja viharikoksista.⁶ Tämän lisäksi tuore sisäministeriön raportti kertoo, että myös yleisellä tasolla suomalaisten turvallisuuden tunne on heikentynyt merkittävästi viime vuodesta.⁷

Euroopan Unionin tasolla on saatavilla sekä raportit juutalaisten kokemasta antisemitismistä vuodelta 2018 että ajanjaksolla 2010–2020 ilmoitetuista antisemitistisistä teoista vuodelta 2021.⁸ Edellisessä koottiin laadullinen aineisto 12 EU-maassa, mutta Suomi ei ollut tässä mukana. Jälkimmäisessä koottiin tilastoihin perustuvia lukuja antisemitistisistä tapahtumista, jotka ovat tulleet viranomaisten tietoon. Suomi on mukana jälkimmäisessä raportissa.

SUOMEN JUUTALAISTEN ARKEA
TUTKIMASSA

Artikkelimme täydentää saatavilla olevaa tilastollista tietoa antisemitismistä Suomessa laadullisen aineiston pohjalta. Artikkelin aineistona on kaksi suomenjuutalaista yhteisöä koskevaa tutkimushanketta. Näistä ensimmäinen ja aikaisemmin toteutunut on Suomen Akatemian rahoittama tutkimushanke Ruumiillinen uskonto: Ruumiillisuuden ja sukupuolen muut-

- 1 Uskonnollisten yhteisöjen tilojen turvallisuuden parantaminen. Työryhmän loppuraportti 2021.
- 2 Turk 2021.
- 3 Pirttimäki 2023.
- 4 Turk 2021, 14, 18.
- 5 Turk 2021, 19.
- 6 FRA 2018. Kysely sulkeutui 3.11.2023. Se löytyy osoitteesta <https://link.webropolsurveys.com/s/antisemitismitutkimus>. Tulokset julkaistaan keväällä 2024.
- 7 Sisäministeriö 2023.

tuvat merkitykset uskonnollisen identiteetin nykymuodoissa Suomessa, osana professori Elina Vuolan akatemiaprofessuuria Helsingin yliopistossa (2013–2017). Hanke yhdisti etnografisia ja tekstuaalisia metodeja konservatiivisiksi miellettyjen uskonnollisten vähemmistöjen tutkimukseen Suomessa. Keskeisimmät tutkimuskohteet olivat luterilaisuuden piirissä toimiva vanhoillislestadiolainen herätysliike, juutalaisuus ja ortodoksisuus. Hanke loi tutkimusperinnettä, joka yhdistää teologista analyysiiä ja uskonnon tutkimusta elettyinä uskontona. Hankkeessa Vuola haastatteli yhdessä Dóra Patariczan kanssa 50 suomenjuutalaista naista vuosien 2015 ja 2016 aikana Helsingissä ja Turussa (16 % haastatelluista oli Turusta) sekä viittä yhteisössä merkittävässä asemassa olevaa miestä. Haastateltavat naiset ovat syntyneet vuosien 1928 ja 1997 välillä, suurin osa 1950–1970-luvulla, joten otos painottui keski-ikäiseen sukupolveen.

Haastatelluista vajaa neljännes oli maahanmuuttajia eri maista ja hiukan yli neljäsosa juutalaisuuteen kääntyneitä. Jälkimmäisiin kuuluvat myös seurakunnan jäseniksi lapsina liitetyt henkilöt, jotka ovat käyneet läpi niin sanotun lapsigiyurin. Useimmiten kyseessä ovat juutalaisen isän lapset, joiden äiti ei ole juutalainen. Toisen maailmansodan jälkeen juutalaismiesten avioliitot ei-juutalaisten naisten kanssa yleistyivät.⁹ Seurakunnan jäsenyys, pääsy juutalaiseen kouluun ja ylipäätään täysivaltainen juutalaisuus edellyttävät seka-avioliitoista syntyneiden lasten kääntymistä ennen *bar/bat mitsva* -ikää (tämä uskonnollisen täysi-ikäisyyden raja on pojilla 13 ja tytöillä 12 vuotta).

Toinen tutkimushanke oli Åbo Akademiassa toteutettu projekti *Boundaries of Jewish Identities in Contemporary Finland – Minhag Finland* (2018–2022).¹⁰ Hankkeessa kerättiin etnografisen aineisto, jonka avulla tarkasteltiin juutalaisten arkea tämän päivän Suomessa. Uskontotieteen ja judaistiikan lähestymistapoja yhdistänyt hanke pyrki valottamaan sitä, miten juutalainen vähemmistö Suomessa – pieni, historiallisesti hyvin integroitunut etninen ja uskonnollinen yhteisö – neuvottelee paikkaansa sekä institutionaalisilla että henkilökohtaisilla tasoilla keskellä

luterilaisen kristinuskon ja maallistuneisuuden muovaamaa enemmistökulttuuria.

Vernakulaarin uskonnon¹¹ analyttisen lähestymistavan avulla hankkeen tavoitteena oli tutkia erilaisia tapoja yhdistää niitä virallisia ja henkilökohtaisia tapoja, joilla juutalaisuutta ”tehdään” jokapäiväisessä elämässä. Siksi projektissa lähestyttiin ihmisiä, joilla on hyvinkin erilaiset juutalaiset taustat ja tavat elää juutalaista elämää nykymaailmassa.

Hanke perustui kattavaan ja monimuotoiseen aineistoon Suomen juutalaisista, mukaan lukien arkistoaineisto virallisista ja yksityisistä lähteistä. Hankkeessa tehtiin myös 101 syvähaastattelua seurakuntien jäsenten kanssa. He olivat 18–90 vuoden ikäisiä (vuosien 1928 ja 2000 välillä syntyneitä) miehiä (47) ja naisia (54). Tästä laajasta aineistosta on artikkelimme teeman perusteella valittu 13 haastattelua eri-ikäisten ja -taustaisten naisten kanssa. Toisin sanoen näissä haastatteluissa esiintyy antisemitismi merkittävänä teemana.¹² Haastattelut valottavat yhteisön monimuotoisuutta. Mukana on henkilöitä, joiden juuret ovat eri puolilla maailmaa (noin 25 % haastattelevista olivat syntyneet ulkomailla). Siksi haastatteluja tehtiin useilla kielillä, mukaan lukien suomi, ruotsi ja englanti, sekä yksittäiset haastattelut venäjäksi ja unkariksi. Haastatteluja värittivät usein jiddiisin ja hepreankieliset sanat.¹³

- 8 FRA 2018 ja 2021. Raportit ovat EU:n perusoikeusviraston (European Union Agency for Fundamental Rights, FRA) julkaisemia.
- 9 Czimbalmos 2021, 58.
- 10 Tutkimushanketta rahoitti Åbo Akademin Polin-instituutti (<https://polininstitutet.fi/en/boundaries-of-jewish-identities-in-contemporary-finland-minhag-finland/>). Tutkimusryhmä oli monitieteinen ja koostui sekä juutalaisyhteisöön kuuluvista että sen ulkopuolisista tutkijoista.
- 11 Primiano 1995; Bowman & Valk 2012; Fingerroos, Hämäläinen & Savolainen 2022; Tuori, Muir & Illman 2022.
- 12 Tämä ei tarkoita sitä, etteivätkö miespuoliset haastateltavat puhuisi antisemitismistä, mutta heidän kokemuksensa rajautuvat tämän artikkelin ulkopuolelle.
- 13 Tuori, Muir & Illman 2022, 79–83; Tuori 2022.

Kummassakaan hankkeessa fokuksessa ei ollut antisemitismi, mutta se nousi haastatteluisa esiin. Vuolan hankkeen edetessä antisemitismistä alettiinkin kysyä haastatteluissa myös suoraan, kun taas Illmanin projektissa kysymys antisemitismistä oli mukana alusta alkaen, mutta ei keskeisenä aiheena. Haastatteluissa nousi esiin myös erilaisia juutalaisia koskevia stereotyyppioita ja käsityksiä, joita haastateltavat eivät välttämättä nimenneet antisemitismiksi. Nämä stereotyyppiat ja käsitykset ovat osa suomenjuutalaisten elettyjä kokemuksia, joissa on myös tapahtunut muutoksia. Palaamme tähän aiheeseen myöhemmin artikkelissamme.

Koska suomenjuutalainen yhteisö on määrällisesti hyvin pieni, vältämme viittaamista haastateltaviin siten, että heidät voidaan tunnistaa. Kaikkien tässä artikkelissa siteerattujen haastateltavien nimet on muutettu anonymiteetin turvaamiseksi. Yhteisön pienuuden vuoksi emme myöskään kerro tarkkoja syntymävuosia, vaan viittaamme sukupolviin: vanhin (1920–40-luvulla syntyneet), keskipolvi (1950–70-luvulla syntyneet) ja nuorin sukupolvi (1980–2000-luvulla syntyneet). Molemmista aineistoista tutkimme vain naisten kokemuksia. Tällöin artikkelin aiheistona on yhteensä 31 haastattelua.

HELEN FEININ MÄÄRITELMÄ ANTISEMITISMISTÄ

Antisemitismin määritelmästä on keskusteltu ja väitelty pitkään tutkijoiden keskuudessa, yhteiskunnan ja politiikan eri alueilla, uskonnollisissa yhteisöissä sekä kansainvälisessä uskontojen yhteistyöjärjestöjen työssä.¹⁴ Tärkeimmät nykyään käytetyt määritelmät ovat Kansainvälisen holokaustin muistoa kunnioittavan liiton (International Holocaust Remembrance Alliance, IHRA) vuonna 2016 hyväksymä ei-sitova mallimääritelmä antisemitismille sekä 350 kansainvälisen eri alojen tutkijan allekirjoittama Jerusalem Declaration on Antisemitism (JDA) vuodelta 2021.¹⁵ Tämän artikkelin tarkoituksena ei kuitenkaan ole käsitellä ja vertailla erilaisia antisemitismin määritelmiä, vaan analysoida laadullista etnografista tutkimusaineistoa, jossa antisemitismia käsitellään osana Suomen juuta-

laisten nykypäivää ja arkielämää. Siksi olemme päättäneet käyttää lähtökohtanamme yhdysvaltalaisen sosiologin ja historioitsijan Helen Feinin vuonna 1987 esittämää määritelmää. Lisäksi hyödynnämme ruotsalaisen uskonnontutkijan Lena Roosin¹⁶ esittämää mallia, jossa Feinin määritelmä havainnollistetaan dynaamisena ja vastavuoroisena kolmiona.

Fein määrittelee antisemitismin seuraavasti:

[Antisemitismi on] juutalaiseen ryhmään kohdistuva vihamielisten uskomusten pysyvä ja piilevä rakenne, joka ilmenee yksilötasolla asenteissa, kulttuurissa myytteinä, ideologioina, folklorena ja kuvastona, sekä toiminnallisesti sosiaalisena tai lakiin liittyvänä syrjintänä, juutalaisia vastustavana poliittisena toimintana ja kollektiivisena tai valtiollisena väkivaltana. Tämä johtaa tai se on suunnattu juutalaisten etäännyttämiseen, syrjäyttämiseen tai tuhoamiseen sillä perusteella, että he ovat juutalaisia.¹⁷

Tästä määritelmästä nostamme esiin seuraavat ulottuvuudet: antisemitismi on pysyvä tai järkevämätön (persisting) kielteinen ja usein piilevä (latent) asenne juutalaisia kohtaan yhteisönä (collectivity). Antisemitismi näyttäytyy yksittäisten ihmisten asenteissa ja kokemuksissa, kulttuurisissa narratiiveissa ja kuvastossa sekä teoissa. Jälkimmäiset voivat koskea niin yksittäisten ihmisten tekoja kuin poliittista päätöksentekoa ja yhteiskunnan rakenteita.

- 14 Uskontojen antisemitismin vastaisesta yhteistyöstä ks. esim. International Council of Christians and Jews (s.a).
- 15 Bogle 2022, 38–39; IHRA 2021, JDA 2021.
- 16 Roos 2022.
- 17 Fein 1987, 67. Englanninkielinen alkuteksti (käännös kirjoittajien): ” – a persisting latent structure of hostile beliefs towards Jews as a collectivity manifested in individuals as attitudes, and in culture as myth, ideology, folklore, and imagery, and in actions – social or legal discrimination, political mobilization against Jews, and collective or state violence – which results in and/or is designed to distance, displace, or destroy Jews as Jews.”

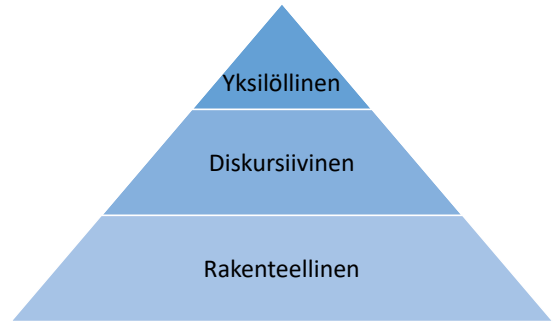
Fein toteaa, että hänen määritelmänsä eroaa aikaisemmista määritelmistä siinä, että se erottelee eri tasoja – yksilöllisiä, kulttuurisia, sosiaalisia tai institutionaalisia – mutta ilman ennako-oletuksia siitä, miten ne liittyvät toisiinsa.¹⁸ Näin ollen Feinin määritelmä on sekä tarkka että joustava. Kenneth L. Marcusin mukaan Feinin määritelmä korostaa yhteiskunnallisesti ja historiallisesti ankkuroitunutta näkemystä antisemitismistä ideologiana, jossa ei ole kyse vain henkilökohtaisesta uskomusjärjestelmästä, vaan monimutkaisesta myyttien ja kansanperinteen (folklore) verkostosta. Se liittyy sekä yksilöiden asenteisiin että syrjiviin ja jopa väkivaltaisiin toimiin.¹⁹

Fein tarkoittaa, ettei juutalaisiin ja muihin ryhmiin kohdistuvien stereotyyppien, ennakkoluulojen tai vihamielisyyden sosiaalisessa ja psykologisessa dynamiikassa ole välttämättä eroa. Hänen mukaansa juutalaisiin kollektiivina kohdistuvan vihamielisyyden toistuvuus ja jatkuvuus sekä heihin liitetyt asenteet ja myytit vaativat kuitenkin lisäselvitystä. Siksi tarvitaan sekä spesifisti antisemitismiä tarkastelevia teorioita että yleisempiä selityksiä sille, miten juutalaisiin ja muihin vähemmistöihin kohdistuva vihamielisyys, syrjintä, mobilisaatio ja väkivalta liittyvät heidän poliittisiin ja yhteiskunnallisiin rooleihinsa.²⁰

Fein ei erottele antisemitismin ideologisesti erilaisia motiiveja. Hänen mukaansa antisemitismi tarkoittaa uskoa (belief) tai käyttäytymistä (behavior), joka suuntautuu juutalaisia vastaan kollektiivina ja jonka tarkoituksena on juutalaisten etäännyttäminen (distance), syrjäyttäminen (displace) tai tuhoaminen (destroy) siksi, että he ovat juutalaisia (*Jews qua Jews*). Antisemitistiselle aatteelle ja käyttäytymiselle esitetty motiivi ei määrittele ilmiötä. Se on pikemminkin selitystä vaativa esimerkki tutkittavasta ilmiöstä.²¹

Ruotsalaisten koulujen juutalaisuuden opetusta käsittelevässä tutkimuksessaan uskonnontutkija Lena Roos on kehittänyt ja selkiyttänyt Feinin määritelmää Pohjoismaiden kontekstiin sopivaksi. Roos määrittelee Feiniä mukailleen antisemitismin kolmiona, jonka pohja on yhteiskunnan rakenteisiin upotettu juuta-

laisvastaisuus, joka ilmenee tietämättömytenä, ymmärtämättömytenä tai suorana syrjintänä (taso 3). Tämän päälle rakentuu diskursiivinen ulottuvuus, joka käsittää kulttuurisidonnaiset tavat puhua juutalaisuudesta sekä erilaiset stereotyyptit ja ennakkoluulot (taso 2). Kolmion huippuna ovat yksilön kokemukset suorasta tai välillisestä antisemitismistä arjessaan (taso 1).²²

Kuva 1: Helen Feinin määritelmä antisemitismistä Roosin esittämänä (kuvälähde Roos 2022).

Rakenteellisella tasolla antisemitismi ilmenee yhteiskunnan rakenteissa, lainsäädännössä ja poliittisessa päätöksenteossa. Roosin mukaan tähän voidaan sisällyttää esimerkiksi yhteiskunnassa ilmenevä laaja tietämättömyys ja ymmärtämättömyys juutalaisesta elämästä, kulttuurista ja uskonnonharjoituksesta. Juutalaisia juhlapäiviä ja pyhiä ei tunnisteta eikä huomioida esimerkiksi kouluissa. Juutalaisuutta ei nähdä elävänä traditiona, jolla on vaikutuksia kollegoiden, koulutovereiden tai naapureiden arkielämään.²³ Yhtäältä juutalaisuutta käsitellään kouluissa usein vain muinaisena, menneisyyteen sijoittuvana traditiona ilman kosketusta nykyhetkeen. Toisaalta juutalaisuutta käsitellään vain katastrofien (holokausti) kautta.²⁴ Työpaikolla ja yhteiskunnassa laajemminkin ra-

18 Fein 1987, 68.

19 Marcus 2013, 100.

20 Fein 1987, 68.

21 Fein 1987, 69.

22 Roos 2022.

23 Roos 2022.

24 Bengtsson 2020, 5–6, 13.

kenteellinen antisemitismi voi siten tarkoittaa, ettei juutalaisia työaikaan, ruokavalioon tai puheutumiseen liittyviä erikoistarpeita huomioida tai edes ajatella.

Diskursiivisella tasolla nousevat puolestaan esiin kieleen ja kulttuuriin perustuvat, usein vaikeasti havaittavat kielteiset ja ennakkoluuloiset tavat kuvata juutalaisia ja juutalaisuutta. Yleiset ja toistuvat stereotyyptit juutalaisista voivat ilmetä mediassa, sosiaalisessa mediassa, kirjoissa ja näytelmissä. Niitä ovat myös juutalaisviitsit, holokaustin väheksyminen ja nykyään enenevässä määrin myös erilaiset salaliittoteoriat.²⁵ Tämän tason yhteydessä Fein korostaa, että asenteissa on usein sekä kognitiivisia, affektiivisia että konatiivisia (toimintaan kannustavia) osatekijöitä.²⁶ Feinin määritelmässä nostetaan esiin myös Israel-vastaisuus ja siinä ilmenevä erilaisten myyttien, ideologioiden, perinteiden ja kuvakielen käyttö. Raja Israel-vastaisuuden ja antisemitismin välillä on usein häilyvää.²⁷ Kriittisyys Israelin valtion toimintaa kohtaan ei itsessään ole antisemitististä, mutta yhteys sen ja juutalasiin kohdistuvan häirinnän välillä on osoitettavissa. Olisikin tärkeää tehdä sellaista tutkimusta, jossa ilmiötä tutkittaisiin etnografisesti. Tutkimuksessa on havaittu, että Pohjoismaissa elävät juutalaiset saavat usein kokea, että heidät samastetaan Israelin valtion kanssa ja asetetaan vastuuseen sen teoista.²⁸ Tämä näkyy selkeästi myös omissa aineistoissamme.

Henkilökohtaisella tasolla, yksilön elämässä, antisemitismiä esiintyy laajasti niin Suomessa, Pohjoismaissa kuin muuallakin maailmassa. Siitä kertovat monet aiemmin mainitut 2000-luvulla tehdyt kysely- ja tilastotutkimukset. Niissä juutalaisten suuri enemmistö kertoo henkilökohtaisista kokemuksistaan – negatiivisista kommentteista, epäluottamuksesta, uhkauksista, syrjinnästä tai suoranaisestä väkivallasta. Nämä kohdistuvat heihin siksi, että he ovat juutalaisia.²⁹ Fein muistuttaa, että vihamielisyys yksilöä kohtaan pohjautuu kollektiiviseen vihamielisyteen juutalaisia kohtaan *juutalaisina*. Se puolestaan voi johtaa vihamielisiin tekoihin ja juutalaisten epäinhimillistämiseen.³⁰ Roosin tavassa käyttää Feinin teoriaa korostuu vuoro-

vaikutus kolmen tason välillä sekä dynaamisuus: tasot eivät ole toisistaan tarkasti irrallisia, vaan ilmentävät laajempaa muuttuvaa antisemitististä kulttuuria ja yhteiskuntaa.³¹

SUKUPUOLI

Fein viittaa artikkelissaan lyhyesti ”seksualisoituun rasismiin”, joka on Yhdysvalloissa ollut erityisen näkyvää valkoisten ja afrikkalais-amerikkalaisten suhteissa, joita orjuus ja valta-asetelmat ovat sävyttäneet. Seksualisoitu rasismi tekee alisteisen ryhmän naisesta haulttavamman kohteen valtaapitävän ryhmän miehille, ei päinvastoin. Samalla esimerkiksi mustat miehet on koettu uhkana valtaapitävän valkoisen ryhmän naisille. Juutalaisten kohdalla asetelma näkyy Feinin mukaan siinä, miten juutalainen mies koetaan uhkana ja nainen viettelijänä. Tälle astelemalle perustui myös natsi-ideologian kielto juutalaisten ja ei-juutalaisten välisistä suhteista.³² Fein ei kuitenkaan kehittele ajatusta pidemmälle. On kiinnostavaa, että hänen jälkeensäkin antisemitismin sukupuolittuneisuudesta ei ole tehty kovin paljon tutkimusta. Tutkimuksen tärkeys ilmaistaan joissakin löytämässämme aiheita käsittelevissä julkaisuissa.³³ Niissä myös kiinnitetään huomiota tosiasiallisiin kokemuksiin antisemitismistä sekä sosiaalisessa mediassa että fyysisessä jul-

25 Liebkind 2020.

26 Fein 1987, 70.

27 Marcus 2013, 101.

28 Lundgren 2020; Tuori 2022.

29 Katso esim. Lundgren 2002; Dencik & Marosi 2017; Katzin 2021; Antisemitism Worldwide Report for 2022.

30 Fein 1987, 73.

31 Roos 2022.

32 Fein 1987, 72–73.

33 Sukupuolta ja antisemitismiä tavalla tai toisella tarkastelevia raportteja ja tutkimuksia ovat mm. Antisemitism Policy Trust: Misogyny and Antisemitism 2019; Astrup Jensen 2022; Gold 2004; Josefowitz Siegel 1986; Schüler-Springorum 2018. Astrup Jensenin artikkeli perustuu aiemmin mainitun Euroopan unionin perusoikeusviraston (FRA) raportin analyysille sukupuolen näkökulmasta.

kisessa tilassa, mielikuviin ja stereotyyppioihin juutalaisista naisista ja miehistä sekä (naisten) poliittisen valta-aseman kietoutumiseen yhteen antisemitismin ja seksismin kanssa.

Ruumiillinen uskonto -hankkeessa haasteltiin vain naisia, koska tutkimuksen fokuksessa olivat nimenomaan naisten kokemukset, tulkinnat ja identiteetti. Tässä artikkelissamme olemme nostaneet myös Minhag Finland -aineistosta esiin vain naisten kokemuksia. Emme siis pysty vertailemaan juutalaisten naisten ja miesten kokemuksia antisemitismistä, vaikka naisten kokemukset juutalaisuudestaan, asemastaan yhteisössä sekä identiteetistään suomenjuutalaisina poikkeavat miesten kokemuksista.³⁴ Tällaista sukupuolisensitiivistä tutkimusta olisikin tärkeää tehdä tulevaisuudessa, koska on oletettavaa, että ainakin osa kokemuksista on sukupuolittuneita ja näyttää siltä, että miesten kohtaama antisemitismi on joiltakin osin voimakkaampaa. Astrup Jensenin analyysi osoittaa, että miehet kokevat naisia enemmän antisemitististä syrjintää (toisten miesten taholta), kun taas naisten yleisesti kokema syrjintä vahvistuu antisemitismin yhteydessä. Antisemitismikin on sukupuolittunutta sikäli, että naisiin kohdistuu kaikissa väestöryhmissä enemmän juuri sukupuoleen kohdistuvaa häirintää ja syrjintää.³⁵

Suomenjuutalaisten parissa uskonnon mukainen pukeutuminen koskee ennen muuta miehiä (kipan käyttö), koska Suomessa ei juuri ole sellaista ortodoksisjuutalaisuutta, jossa naisten pukeutuminen poikkeaisi valtaväestön pukeutumisesta. Miesten käyttämä kipa on sen sijaan normi kaikissa juutalaisuuden suuntauksissa. Suomenjuutalaiset miehet eivät juuri uskalla käyttää kipaa synagogan ulkopuolella tai he peittävät sen hatulla tai muulla päähineellä. Haastattelemamme naiset kiinnittivät huomiota sukupuoleen osana antisemitismistä silloin, kun he puhuivat puolisoina tai äiteinä miestensä ja poikiensa puolesta. Muutama heistä totesi, että miehet ja pojat kohtaavat enemmän antisemitismistä kuin naiset ja tytöt. Myös kysymys poikien ympärileikkauksesta on teema, jota miehet (haastateltujen naisten mielestä)

luultavasti joutuvat kohtaamaan enemmän. Ympärileikkauksen kyseenalaistaminen ja halu kieltää se lailla ovat voimistuneet suomalaisessa yhteiskunnassa.

Haastattelemamme naiset liittivät turvattomuuden ja pelon tunteensa usein lapsiinsa. He toisin sanoen kommentoivat voimistunutta antisemitismistä ja siitä juontuvaa pelkoa nimenomaan äiteinä. Vertailevan aineiston puuttuessa on mahdotonta sanoa, näkyisikö tämä yhtä lailla juutalaismiesten kohdalla isinä. Pelko juutalaisen päiväkodin ja koulun turvallisuudesta on kuitenkin jokapäiväistä ja jopa ”arkista”. Nostamme esiin näitä kokemuksia tuonnetun.

Kaikki tässä artikkelissa analysoimamme antisemitismin kokemukset ovat siis naisten kokemuksia. Se ei kuitenkaan tarkoita, että ne välttämättä poikkeaisivat miesten vastaavista. Vertailua on mahdoton tässä yhteydessä tehdä, joten aineistomme naiset edustavat tässä artikkelissa koko suomenjuutalaista yhteisöä.³⁶

AINEISTOSSA NÄKYVÄ ANTISEMITISMI

Tarkastelemme seuraavaksi, mitkä Feinin ja Roosin muotoileman määritelmän mukaisista antisemitismin ilmenemismuodoista löytyvät keräämästämme kahdesta aineistosta. Ryhmittelemme nämä kolmen aiemmin mainitun tason mukaan: rakenteellinen, diskursiivinen ja yksilöllinen antisemitismi. Aineistomme on kerätty ennen vuoden 2023 tapahtumia Israelissa, mutta pitkäaikaisen konfliktin aiemmat tapahtumat sekä juutalasiin kohdistuneet hyökkäykset Euroopassa tulevat niissä esiin. Ei olekaan

34 Ks. tästä Vuola 2019 ja 2020; Czibalmos 2021; Tuori 2022.

35 Kyse on siis sukupuolittuneen antisemitismin määrästä ja laadusta, jotka ovat erilaisia naisten ja miesten kokemuksissa. Antisemitismin kokemus julkisessa tilassa korreloi vahvasti myös sen kanssa, onko henkilö identifioitavissa juutalaiseksi esimerkiksi pukeutumiseltaan.

36 Ks. myös Pirttimäki 2023. Hänen tutkimuksensa nousee esiin hyvin samankaltaisia antisemitismin ja turvattomuuden kokemuksia kuin artikkelimme kahdessa aineistossa.

yllättävää, että juuri Israelin tapahtumat loivat yleisimmän taustan sekä koetulle antisemitismille että turvallisuuden tunteen vähenemiselle. Usein tämä sanoitettiin myös suomalaisen yhteiskunnan muuttumisena antisemitismille otollisemmaksi.

Rakenteellinen antisemitismi

Rakenteellisen antisemitismin kohdalla tarkastelemme ensin Feinin mainitsemaa tietämättömyyttä ja ymmärtämättömyyttä juutalaisista sekä juutalaisesta kulttuurista ja uskonnosta. Haastateltavamme korostivat yhtäältä suomalaisessa yhteiskunnassa laajemmin esiintyvää tietämättömyyttä, joka voi johtua välinpitämättömyyttä tai kielteisestä suhtautumisesta uskontoon ylipäätään (maallistumisen seurauksena). Toisaalta haastateltavamme havaitsivat myös kristityiksi tai muslimeiksi identifioituvien ymmärtämättömyyttä, joka usein liittyi juutalaisia koskeviin stereotyyppioihin. Kyseessä onkin jonkinlainen sekoitus rakenteellista ja diskursiivista tasoa.

Tietämättömyys ja välinpitämättömyys juutalaisuutta ja juutalaisia kohtaan nousevat esiin miltei kaikissa haastatteluissa. Esimerkiksi Judith (keskipolvi) puuskahtaa:

Ihmiset tietää ihan hirveen vähän juutalaisuudesta, todella. Mä oon enemmänkin [naurahtaa] pettynyt siihen, et ihmiset ei tiedä mitään. – – Oikeesti, tää on ollu mulle suurin shokki, kun mä oon paljon korkeesti koulutettujen ihmisten kans tekemisissä: ei ne tiedä, hirveen vähän.

Myös Noomi (nuorin sukupolvi) sanoo, että suomalaisilla ”ei oikeastaan ole mitään tietoa juutalaisuudesta. Voin sanoa kokemuksestani koulussa, että he eivät todellakaan tunnista monia meidän pyhiämme – – Jotkut tulevat luokseni ja kysyvät: ’Oletko juutalainen? Vau, en ole koskaan ennen tavannut juutalaista!’” Dina (keskipolvi) toteaa myös itsekriittisesti, että tämä tietämättömyys on ”itse asiassa vähän harmi: jos puhutaan Suomesta yhteiskuntana, niin mun mielestä Suomi saisi olla moniarvoisempi. Ja mä oon sitä mieltä, että me suomenjuutalaiset ollaan tehty se virhe, et me ei olla oltu näkyvämpiä.”

Koska haastateltavien mukaan Suomessa tiedetään juutalaisuudesta hyvin vähän, se johtaa helposti stereotyyppisten käsitysten kiertämiseen. Näitä käsittelemme tarkemmin seuraavassa alaluvussa. Rakenteellisella tasolla kuitenkin nousevat esille myös eksplisiittisesti kristinuskoon kiinnittyvät käsitykset, jotka haastateltavat kokivat stereotyyppisinä ja toisinaan antisemitistisinä. Naiset myös totesivat, että kristityt saattavat ymmärtää toista uskontoa ja uskonnollisia vähemmistöjä paremmin kuin uskonnottomat tai uskontoon kielteisesti suhtautuvat. Osa haastateltavista oli kohdannut käännetyssyrityksiä (esim. Mirjam, vanhin sukupolvi). Kiinnostavaa kyllä, toisinaan käännetyssyritykset liittyivät esimerkiksi Israelin ystäviin, jotka puolustavat Israelin valtion olemassaolon oikeutusta sekä juutalaisia luvattuna kansana, mutta haluavat kuitenkin käännyttää heidät kristityiksi. Feinin teorian mukaan käännetyssyritykset ilmentävät kristinuskoon pohjautuvaa antisemitismia.

Hedy (keskipolvi) kertoo, että hän jo hyvin nuorena ajatteli uskontoa ja pohti, mihin hän uskoo. Kun hän aikuisena päätti kääntyä juutalaiseksi, hänen äitinsä oli kannustava mutta isä varoitti: jos kääntynyt, joudut helvettiin. Isä oli harras kristitty, joka saarnasi kesäisin telttakouksissa, ja Hedyin mukaan hänen isänsä kielteinen asenne oli teologisesti motivoitu: Jeesuksesta luopuminen oli varma tie perikatoon.

Tämä on tullut uniin. Minulla on ollut kaikenlaisia painajaisia helvetissä palamisesta ja kaikesta siitä. Joten kesti vähän aikaa, ennen kuin olin tarpeeksi rohkea [kääntyäkseni].

Hedy on nykyisin naimisissa juutalaisen miehen kanssa, mutta vuosien jälkeenkään isä ei ole muuttanut suhtautumistaan. Hän ei ole ottanut osaa sukujuhlisiin, kuten lasten *bar* ja *bat mitsva* -juhliin, vaan soittanut Hedyille ja kyseenalistanut hänen valintansa.

Ariella (nuorin sukupolvi) taas sai osakseen klassista kristillistä antisemitismia, kun luokkakaverit kävivät rippikoulun:

Sitten tapahtui outoja asioita, siis sellaista, mikä todennäköisesti täytti kiusaamisen kriteerit. He alkoivat sanoa, että olen tappanut Jeesuksen, sellaista, täysin outoja asioita. – Joskus vieläkin ajattelen sitä, että ”olet tappanut Jeesuksen”. Ja joskus mietin, että miten se päättely menee siinä? Minun on vaikea löytää perusteluja sen takana.

Myös Mirjamin mielestä suomalaisilla on kristilliseen perinteeseen pohjautuvia ennakkoluuloja juutalaisia kohtaan, mikä näkyy jokapäiväisessä elämässä: ”Mistä nämä kristityt saavat idean, että me juomme pienten lasten verta”, hän puuskahtaa. Toiset taas kertovat, miten kristityt ovat kohdelleet heitä ihannoivasti ”Jumalan valitun kansan” edustajina. Sara (nuorin sukupolvi) kertoo seurustelevansa muslimin kanssa, mikä herättää heidän tuttavapiirissään ihmetystä: ”Ettekö te vihaa toisianne?” Sara pääättelee, että kyseessä on suomalaisten ajattelutapa. Hänen mielestään juutalaisen ja muslimin suhde on kuitenkin herättänyt eniten vastustusta omassa, juutalaisessa yhteisössä. Etenkin Saran isällä ”oli ehkä vähän niitä ennakkoluuloja, isäni on tosi vanhanaikainen.”

Erikoisin nimenomaan hartaimpien kristittyjen harjoittama ilmiö nousi esiin kolmessa haastattelussa: halu koskettaa tai kosketella ”valitun kansan” jäsentä. Tätä voi pitää juutalaisten eksotisointina ja sikäli kollektiivisena stereotypiana, jota asiasta maininneesta kolmesta henkilöstä yksi piti huvittavana ja kaksi epämiellyttävänä. ”Aaah, nyt mä oon koskenut juutalaista!”, kertoo Magda (keskipolvi) nauraen kokemuksestaan syvästi uskonnollisten kristittyjen seurassa. Myös Ruut (keskipolvi) kertoo koskettelusta lähinnä huvittuneena:

Ja sehän on aika hauskaa välillä, ku löytyy tosi uskavaisii ihmisiä, jotka haluaa kosketella sua [nauraa] joo, koskettaa valittua kansaa, se on todella hupaisaa. Mä oon ottanu sen silleen, et ihan sama. – Ne on yleensä vanhoja ihmisiä. – Ja varsinki lapsena se oli silleen, et ne haluaa erityisesti siis valitun kansan lapsia koskettaa.

Ruut pohtii, että ilmiön voi tulkita antisemitismiksi, mutta hänen mielestään koskettelu on ennen kaikkea hölmöä. Haastatteluisissa esiin tulleet kuvaukset juutalaisten koskettelusta oli meille tutkijoille uusi ilmiö, emmekä pysty arvioimaan kohdistuuko se myös miehiin, vai onko kyse nimenomaan naisten koskettelusta. Ilmiöön voi liittyä myös seksuaalisen häirinnän ulottuvuuksia.

Haastateltavat kuvaavat myös kokemaansa syrjintää ja ennakkoluuloisuutta työelämässä. Vaikka Salome (keskipolvi) korostaa, ettei hän ole henkilökohtaisesti kohdannut konflikteja työelämässä, hän kuitenkin pitää matalaa profiilia työporukassa:

työkavereitten suhteen, kun siel on paljon mielipiteitä, niin tietää jo etukäteen, et ihan turha ruveta töissä jostain puhumaan vaikka Israelin politiikasta tai jostain.

Mirjam muistaa kohdanneensa antisemitismia vain harvoin valtionvirastossa, jossa hän työskenteli:

Mutta ei sillä ollut paljon väliä, en tiedä oliko se oikeasti antisemitismia vai pelkkää ennakkoluuloisuutta, että olen ulkomaalainen, joka on naimisissa suomalaisen kanssa –

Myös Rina (nuorin sukupolvi) kertoo antisemitismistä työpaikallaan. Hän kokee, että jotkut kollegat eivät halua auttaa häntä työssä, koska hän on juutalainen, eivätkä työtoverit ymmärrä, ettei hän voi työskennellä sapattina:

Töissä ei oikeastaan pidetä siitä, että olen juutalainen. He pitävät minua outona uskonnollisena ihmisenä, koska nykyään ei ole muodikasta olla uskonnollinen. Se on ihan hullua.

Tämänkaltainen hyvin yleinen ajattelemattomuus on Deboran (keskipolvi) mielestä eräänlaista ”piiloantisemitismia”.

Haastateltavat tuovat esiin, että Suomessa on sekä yhteiskunnallisella että kulttuurisella tasolla negatiivista asenteellisuutta juutalaisia

vastaan. Kielteisillä asenteilla on pitkät perinteet ja ne saavat monet haastateltavista tuntemaan itsensä ulkopuoliseksi ja vieraantumaan suomalaisesta yhteiskunnasta (esim. Ariella, Judit, Nina [keskipolvi]; Noomi, Raakel [keskipolvi]). Mirjam kiteyttää tämän tunteen:

Isäni sanoi meille, että ”mitä tahansa teetkin elämässä, sinun on oltava vähintään yhtä hyvä kuin ystäväsi. Mieluiten hieman parempi. Silloin sinulla on hyvä elämä.” Se on oikeastaan kauheaa sanoa, mutta minä sanon myös, että jos vain raaputat vähän pintaa, suomalaisista tulee esiin antisemitismiä tai jotain muuta ennakkoluuloa. Se on surullista, koska olemme kaikki ihmisiä, meillä on hyviä ja huonoja puolia riippumatta ihonväristämme tai uskonnostamme.

Salome ilmaisee saman toteamalla, että ”sitä on antennit niin herkässä”.

Diskursiivinen antisemitismi

Aineistossamme korostuu Israel-vastaisuus ja suomenjuutalaisten syyllistäminen Israelin valtion politiikasta. Fein ja Roos sijoittavat tämän teeman antisemitismin diskursiiviselle tasolle, sillä se liittyy selkeimmin ajatukseen juutalaisten kollektiivisesta syyttämisestä ja vastuuttamisesta – historiallisesti milloin mistäkin, nykypäivänä nimenomaan Israelin politiikasta. Haastattelumme tehtiin ennen syksyllä 2023 kiihtynyttä konfliktia, mikä on selvästi kasvattanut tämänkaltaisen antisemitismin leviämistä sekä Suomessa että maailmalla.³⁷ Jotkut haastatelluista naisista (esimerkiksi Ruut ja Salome keskipolvesta, Susanna nuorimmasta) näkevät Israelin ja kaikkien juutalaisten yhteen liittämisen kaikkein ärsyttävimmäksi tai raskavimmaksi ilmiöksi. Jotkut muistuttavat, että Israel-vastaisuus ei ole sama asia kuin antisemitismi (Daphne, keskipolvi). Monet naisista kokevat asian ahdistavaksi ja yrittävät välttää kiistelyjä. Esimerkiksi Judit toteaa:

– – aina tää suhde Israeliin, se on mulle vaikee. Siis ei suhde Israeliin, vaan se, että miten suhdaudutaan Israeliin – – mä haluan vältellä sitä

puheenaihetta, koska mä joudun nopeesti siihen puolustuspositioon. Ja mä en oikeesti oo samaa mieltä Israelin hallituksen politiikasta: mä en vaan voi allekirjoittaa siirtokuntapolitiikkaa, monia asioita, mitä siel tapahtuu – – niin sit mä mielummin oon puhumatta.

Jotkut näkevät yleistävissä Israel-syytöksissä kuitenkin selvää antisemitismiä. Judit myös kuuva, miten hänen täytyy

ikään kuin kantaa vastuuta kaikesta siitä, mitä Israelissa tehdään, ja se on varmaan jokasella juutalaisella jollain lailla. – – Et me ikään kuin kannetaan sellasta kollektiivista jotain vastuuta siitä, et ikään kuin me oltais selityksen [velkaa] – – ja ihmiset ei osaa erottaa näitä asioita. – – Et siin on jotain musta vähän syvempää, sellasta piilotettua, ei antisemitismiä, mut sellasta syvällä olevaa juutalaisvastaisuutta.

Kun haastattelija kysyy Danitalta (keskipolvi), onko hän kokenut antisemitismiä Suomessa, Danita vastaa:

En oikeastaan sitä, mutta Israel-vihaa olen kokenut ja mä pidän sitä kyllä antisemitisminä, ja sitä, että mua pidetään automaattisesti naiivina tai automaattisesti ”hih hulina” – siis uskovana kristittynä – jos mä puolustan Israelia. Ja sitten mun täytyy sanoa, että ”ei”, että ”teillä on väärää käsityksiä Israelista ja myös minusta”. Että mua hirveän usein luullaan sitten kristityksi, jos mä rupean Israelia puolustamaan. Kun Suomessa on niin vähän juutalaisia. – se, mikä kohdistuu Israeliin, niin sehän kohdistuu meihin. Kyllä mä koen sen myös jossain määrin henkilökohtaisena.

37 Suomen osalta esimerkiksi Hanhivaara (2023) ja Paananen (2023). Englannin osalta ks. esimerkiksi Graham & Boyd (2023). Euroopassa yleensä ks. esimerkiksi Euroopan komission lausunto European Commission (2023).

Juutalaisvitsit ovat yksi keskeinen osa diskursiivista antisemitismistä, niin Suomessa kuin muualla maailmallakin. Moni nainen kertoo kuulleensa vitsejä hasidijuutalaisten ”outoudesta” ja jopa keskitysleireistä ja reagoineensa vitseihin vahvasti (esim. Dina, Judit). Sara kertoo, että ravintoala-alalla ”kuulee melkein joka viikonloppu jotain juutalaisvitsejä”, esimerkiksi pihille kaverille voidaan sanoa: ”älä ole noin jutsku”. ”Se on vain tavallinen keskustelu näiden kavereiden kesken”, hän sanoo, mutta lisää, että hänen työpaikallaan ”ei kyllä yhtään suvaita tuollaista rasismia mitään vähemmistöä kohtaan.” Vitsailu ja vähätteleminen ovat Saran mielestä kuitenkin laajempi ongelma:

Tosi moni suomalainen ei ymmärrä, mikä menee rasismien puolelle. – – Mä aina puutun kyllä siihen, vaikka se ei liittyisi suoranaisesti juutalaisuuteen, mutta esimerkiksi tummaihoisiin tai johonkin muuhun uskontoon – se jotenkin aina kolahtaa minuun. Että kun mä pystyn samaistumaan itse siihen, niin se aina sattuu vähän.

Vaikka suomenjuutalaiset eivät välttämättä pidä kaikkia *kashrut*-säännöksiä, hyvin monet heistä eivät syö sianlihaa tai sekoita lihaa ja maitotuotteita keskenään. On kiinnostavaa, että haastateltavat kokivat juutalaisiin ruokasäännöksiin kohdistuvaa ihmettelyä niinkin paljon. Onhan nyky-yhteiskunnassa valtava määrä ruokavaliota ja rajoituksia, joita ei tarvitse erikseen perustella. Monelle olikin helpompaa sanoa olevansa vegaani. Esimerkiksi Eeva (keskipolvi) kertoo työporukastaan:

Ihmiset eivät tunnista merkkejä [juutalaisuudesta], joten he eivät ymmärrä, että monet tekemäni asiat liittyvät uskontoon. Se, että syön aina salaattia, [tulkitaan] että se on jotain dieettiä tai sellaista. Olen kertonut niin monta tarinaa, jotka eivät ole totta tai koko totuus. – – Joten tavallaan elän kaksoiselämää. Teen kaiken, mitä pitääkin tehdä [juutalaisuuden mukaan], mutta en pidä siitä paljon melua. Kerron siitä niin vähän kuin mahdollista.

Tämän lisäksi aineistossa nousee esiin erilaisia stereotyyppioita. ”Kyllä sitä jokainen kohtaa,” Hanna (vanhin sukupolvi) toteaa antisemitismistä, mutta hänen mielestään se on ”ennakkoluulojen tasolla” eikä yleensä näyttäyty suorana väkivaltana tai syrjintänä. Monet stereotyyppiat liittyvät sukunimeen ja oletettuun ”juutalaiseen ulkonäköön”. Ulkomaalaisilta kuulostavat sukunimet herättävät utelua, ja moni välttää kertomasta, että nimi on juutalainen (esim. Daphne, Salome). Kun ihmiset utelevat Saralta hänen sukunimensä taustaa, hän sanoo ”että ’joo, mä olen suomalainen, mutta mä olen juutalainen’. Ja sitten he ovat aina, että ’miten sä voit olla juutalainen, kun sä olet noin vaalea?’” Saran tavoin moni nainen toteaa, etteivät suomalaiset yleensä ymmärrä, että joku voi olla suomalainen ja juutalainen samaan aikaan (esim. Judit, Lea [keskipolvi]). Naisten mukaan yksi syy avoimen antisemitismin vähyyteen on joidenkin kohdalla se, etteivät he vaaleina naisina vastaa suomalaisten stereotyyppioita juutalaisista (esim. Magda, Miri [keskipolvi]; Nita [keskipolvi]; Ruut, Susanna, Tamara [vanhin sukupolvi]).

Monet stereotyyppiat liittyvät rahaan ja ahneuteen (esim. Raakel, Ruut, Rina, Sara) sekä juutalaiseen salaseuroihin. Kasvatusalalla työskentelevä Miri toteaa:

Mä en voi sanoa, että täällä ei oo antisemitismistä. Mun mielestä suomalainen kulttuuri tai suomalaiset ihmiset ovat hirveen tietämättömiä juutalaisuudesta. Se tulee hirveen voimakkaasti esille myöskin minun työssäni. Kun mä puhun näitten [kasvatuksen] toimialan ihmisten kanssa niin mä joudun hyvin alusta asti selittämään ja osaksi myöskin puolustelemaan tai kertomaan meidän kasvatuksesta. – – Me ei ensinnäkään tehdä mitään lainvastaista. Meidän opetus on ihan samanlaista kuin missä muualla tahansa. Me ollaan oltu täällä kauan. Me ollaan hyvin suomalaisia. Tämmöset asiat, ihmiset pelkäävät et meillä on joku salaseura täällä.

Hanna toteaa, että ennakkoluuloja juutalaisia kohtaan on aina ollut:

Ennenhän sitä oli, ennen toista maailmansotaa, kun mä olin lapsi, niin sitä oli hiukan enemmän ja on sitä aina ollut. Mut ei nyt enää, ei ihmiset oikeestaan edes tiedä enää, mitä juutalaiset on, tai muuta, ei se ketään kiinnosta. Mutta kyllä siis ennakkoluuloja on ollut, mut ei ne oo mitenkään ehkä vaikuttaneet.

Selkeimmin ja useimmin Feinin mallin mukainen diskursiivinen antisemitismi näkyi aineistossamme suomenjuutalaisten asettamisena kollektiiviseen vastuuseen Israelin valtion toimista. Tämä tapahtuu riippumatta siitä, mitä yksittäiset juutalaiset ajattelevat maan nykyisen hallituksen toimista, joihin saatettiin suhtautua hyvinkin kriittisesti. Tällainen kollektiivinen syyllistäminen johti haastateltavien vaikenemiseen juutalaisuudestaan monessa tilanteessa sekä haluttomuuteen edes keskustella asiasta silloin kun lähtökohtana oli stereotyyppinen oletus kaikkien juutalaisten vastuusta Israelin politiikasta.

Yksilöllinen antisemitismi

Aineistossamme oli sekä henkilöitä, jotka eivät olleet kokeneet suoranaista antisemitismiä yksilöinä että sellaisia, jotka olivat kokeneet antisemitismiä elämänsä eri vaiheissa. Vaikka jotkut ensin kielsivät kokeneensa antisemitismiä, he usein jatkoivat kertomalla: ”en-ole-kokenut-mutta...”. Tämä on aineistomme eräs kiinnostava antisemitismiin liittyvä piirre. Se kertoo ensinnäkin siitä, mitä juutalaiseksi identifioitua henkilö pitää antisemitisminä (vain räikeää ja avointa vihamielisyyttä?). Toisaalta vastaus kuvaa, miten antisemitismistä keskustellessa mieleen tulee monenlaisia kokemuksia, joita haastateltava ei ole ehkä aiemmin osannut tai halunnut pitää antisemitistisinä.

Suoranaista yksilöllistä antisemitismiä ilmeni haukkumasanoissa ja nimittelyssä, kuten ”jutsku”. Tamara kertoo:

No ei mul oikeestaan mitenkään huonoi kokemuksii oo, et mua olis syrjitty sen takia. Pari kertaa mua on sanottu jutskuks. Yks kerta kouluaikana ja yks kerta aikuisena. Mä oon vaa ajatellu et onpa tyhmä ihminen.

Haastateltavat myös kertoivat natsitarrojen kiinnittämisestä postilaatikoon, sylkemisestä sekä holokaustiin viittaavista tuhoamistoiveista. Isabel (keskipolvi) kertoo, miten vanhempi mies kerran tokaisi hänelle julkisessa tilaisuudessa ”että ei oo ihme, että Hitler laitto ne juutalaiset sinne keskitysleirille.” Myös Nora (keskipolvi) kertoo yllättävästä julkisesta herjauksesta:

Kerran kun me pyydettiin [naapureilta], et ne tulee siirtää autonsa, et me päästään pois meidän autolla, niin näitten ihmisten vieraat huus sieltä, et ”teidätkin olis pitäny kaasuttaa!”

Kun haastattelija kysyy Mirjamilta, onko hän kokenut antisemitismiä Suomessa, hän vastaa epäroimättä ”Kyllä!”. Mirjam kertoo nuoruuden kokemuksestaan 1970-luvulla, kun Töölössä kadulla vastaantuleva mies huusi hänelle: ”Saatanan jutsku! Painu helvettiin siitä!” Mirjam häkeltä: ”kävelin jalkakäytävällä, en ollut tehnyt mitään, sitä ei ollut koskaan ennen tapahtunut minulle”. Moni muukin nainen kertoo, että heitä on nimitelty kadulla (Miri, Debora, Joanna [keskipolvi]), syljetty kasvoihin (Sara) ja uhkailtu (Hedy, Mirjam).

Jotkut naiset kertovat seksuaalisesta häirinnästä, joka liittyy heidän juutalaisuuteensa. Mirjam kertoo hänelle erittäin epämiellyttävästä tapahtumasta: eräässä sukujuhlassa hänen ei-juutalaisen miehensä veli ehdotti humalapäissään, että he jatkaisivat iltaa kahdestaan. ”Hän olisi halunnut minut sänkyynsä, koska hän ei ollut koskaan ’maistanut juutalaista naista’ kuten hän asian ilmaisi”. Talia (keskipolvi) muistaa lapsuudestaan, että aikuinen mies lähenteli häntä leikkikentällä sanomalla: ”Sulla on ihan juutalainen katse.” Tästä huolimatta moni nainen kuitenkin ajattelee, että miehet kohtaavat enemmän yksilöllistä antisemitismiä. Mirjam toteaa, että hänen nuoruudessaan ”meidän miehet ja pojat käyttivät nyrkkejään taistellakseen oikeudesta olla olemassa ja tulla hyväksytyksi sellaisina kuin he olivat.” Myös nykypäivänä miehet ja pojat tuntuvat kohtaavan enemmän avointa, väkivaltaista antisemitismiä. Noomi esimerkiksi kertoo, ettei hän itse ole kokenut

suoranaista uhkailua, mutta että hänen veljiään ahdisteltiin ja uhkailtiin koulussa ja kutsuttiin murhaajiksi Israelin palestiinalaispolitiikkaan viitaten. Noomilla itsellään on kuitenkin läheinen palestiinalainen ystävä. Noomin mielestä islam ja juutalaisuus ovat keskenään enemmän samankaltaisia kuin kristinusko, ja ”ihmiset eivät usko täällä Jumalaan eivätkä ole uskonnollisia ollenkaan, joten itse asiassa meillä oli enemmän yhteistä kuin muulla luokalla.”

Haastatteluista käy kuitenkin selkeästi ilmi, että monet suomenjuutalaiset eivät ole kohdanneet avointa yksilöön kohdistuvaa antisemitismia elämänsä aikana. He ovat kokeneet Suomen turvallisena ja hyvänä maana elää juutalaisena. Kuten Nita toteaa, vaikka yksittäisiä vihakirjotuksia ja ilkeitä kommentteja on osunut kohdalle, täällä on kuitenkin ollut hyvä elää. Judit sen sijaan tuo esille muutoksen:

Suomessahan mehän ollaan saatu elää aika rauhassa täällä ja meil ei oo sitä antisemitismia pelkoo koko ajan. Nythän se on muuttunut tai muuttumassa.

Myös Debora antaa samankaltaisen arvion: ”Aika kauan mä sain tääl elää. Niin nyt pelottaa”.

Varsinkin vanhempien haastateltavien kohdalla nousi esiin, miten turvallisuuden kokemuksissa on tapahtunut muutos: he ovat eläneet suurimman osan aikuiselämästään kokematta juutalaisuuteensa kohdistuvia negatiivisia asenteita, saati uhkaa, mutta viime vuosina on tapahtunut muutos huonompaan suuntaan (esim. Hanna, Hila, molemmat vanhinta sukupolvea). Tämä muutos korostui hyvin monella haastateltavalla: antisemitismien ja avoimen väkivallan lisääntyminen Euroopassa on näkynyt myös Suomessa. Tämä vahvistaa aiemmin mainittujen EU-tason tilastollisten tutkimusten tuloksia. Samalla juuri vanhimmassa sukupolvessa on henkilöitä, joita holokausti kosketti enemmän tai vähemmän suoraan, kuten Hila, joka aloitti koulun juuri ennen toista maailmansotaa. Hila muistaa lapsuutensa kuitenkin hyvin turvallisena, myös sodan aikana, ja korostaa, että hänen perheellään oli paljon ei-juutalaisia ystäviä.

Ester (keskipolvi) kertoo, että hänen vanhempansa puhuivat paljon antisemitismistä hänen nuoruudessaan: hänen äitinsä suku tuhoutui miltei kokonaan holokaustissa. Vanhemmat painottivat, että aina pitää olla varuillaan. Siksi Ester on herkästi aistinut asennemuutoksen yhteiskunnassa: ”Mun mielestä nyt on sellanen turvattomuuden ilmapiiri lisääntynyt ja se vaikuttaa selvästi myöskin seurakunnassa”. Onkin huomionarvoista, että suomenjuutalaisten keskimäärin myönteinen kokemus suomalaisesta yhteiskunnasta juutalaista vähemmistöään suojelevana on muuttunut melko lyhyessä ajassa. Daphne jakaa tämän tunteen: ”Oon aika huolissani tällä hetkellä ja ehkä jopa vähän peloissani välillä”. Hän kertoo miettineensä, ovatko hänen lapsensa enää turvassa juutalaisessa päiväkodissa tai koulussa, kun uhkaukset koko ajan lisääntyvät. Joannan mukaan ”koko ajan on poliisiauto meidän seurakunnan edessä”.

Tähän muutokseen liittyy myös erittäin monien haastateltavien ilmaisema kasvanut suoranaisen turvattomuuden, pelon tai uhan tunne. Galit (keskipolvi) kertoo, että hän on aina puhunut avoimesti juutalaisuudestaan eikä ”tykkää pitää sitä salassa”. Viime aikoina hän on kuitenkin tullut varovaisemmaksi: ”kun nämä ajat ovat niin pelottavia niin ehkä on vähän muuttunut.” Monen muun tavoin Galit kertoo, ettei halua enää kantaa näkyviä juutalaisia symboleja avoimesti. Vielä pari vuotta sitten hän käytti Magen David-kaulakoruaan päivittäin, ”mutta nyt mä en oo pitänyt enää, mua vähän pelottaa.” Myös hänen poikansa ei enää uskalla kantaa daavidintähteä (Magen David -korun käytöstä puhuvat myös esimerkiksi Dina ja Isabel). Myös kipan käyttöä julkisilla paikoilla vältellään. Dina on huolissaan siitä, ettei yhteisössä ole tarpeeksi ”siviilirohkeutta” taistella tätä muutosta vastaan:

Mä haluisin ite uskaltaa, no, mulle naisena tää nyt on non-issue, mutta mä haluisin itse naisena käyttää kipaa, tai jos se olis osa mun identiteettiä, mut lasteni kohdalla mä en uskalla. Et siinä, ne on liian pieniä, ja siel on liian paljon ihmisiä, jotka saattaa käydä käsiks, ja siel on liian vähän niitä, jotka auttaa.

Moni (esimerkiksi Daphne, Gabi, Talia) myös toteaa, etteivät he enää kerro avoimesti omaa juutalaista nimeään kuten ennen.

Huolestuttavinta Suomen kasvavassa antisemitismissä ei esimerkiksi Dinan ja Esterin mielestä ole muslimimaista tulevien maahanmuuttajien tuoma uusi Israelin valtioon kohdistuva viha. Dina toteaa:

Mä oon ehkä enemmän huolissani ihan näistä tavallisista suomalaisista, joiden oma kokemus on niin rajoittunut ja sit on paha olo, niin se on helppo kohdistaa mihin tahansa minoreiteettiin. – Et ihmisiä, joilla ei oo käsitystä, ei historiasista, ei yhteiskunnallisista asioista ylipäänsä. Ja joukossa tyhmyys tiivistyy.

LOPUKSI

Aineistomme perusteella näyttää selvältä, että Feinin määritelmän mukaisia antisemitismin piirteitä on havaittavissa suomenjuutalaisten naisten kokemuksissa niin rakenteellisella, diskursiivisella kuin yksilöllisellä tasolla. On kuitenkin tärkeää ottaa huomioon, että Feinin määritelmä ei ole kovin uusi ja se on luotu yhdysvaltalaisessa kontekstissa. Se ei siis sellaisenaan kaikilta osin vastaa eurooppalaista, pohjoismaista tai suomalaista todellisuutta. Roosin jäsentely ja esimerkit antisemitismin eri tasoista ruotsalaisessa kontekstissa on siksi tärkeä tarkennus Feinin analyysiin, koska se liittää määritelmän aiempaa vahvemmin paikalliseen kontekstiin.

Aineistoissamme korostui muutos. Varsinkin vanhimpien haastateltavien elämänkaaren aikana tapahtunut muutos huonompaan suuntaan oli monen mielestä pelottavaa. He ovat kokeneet Suomen turvallisena ja hyvänä paikana elää juutalaisena, vaikka juutalaisuudesta ei paljon yhteiskunnassa tiedettäisikään. Tämä muutos on merkittävä ja se on syytä ottaa huomioon suomenjuutalaisia ja antisemitismia koskevassa keskustelussa. Tietämättömyys yhdistettynä tavallisten juutalaisten kollektiiviseen syyllistämiseen Israelin tilanteesta on Feinin määritelmän valossa selkeästi antisemitististä.

Silti suomenjuutalaiset joutuvat niin yksilöinä kuin yhteisönä vastaamaan Israelin politiikasta mitä erilaisimmissa arkisissa yhteyksissä. Tämä johtaa myös helposti sellaiseen vanhaan antisemitistisen ajattelun muotoon, jossa yksittäisten juutalaisten lojaalisuus kotimaalleen kyseenalaistetaan. Aineistomme osoittavat, että haastateltaviemme tarve oman suomalaisuuden ja isänmaallisuuden puolusteluun oli kasvanut, vaikka useimmat haastateltavamme asiaa kommentoidessaan korostivat suomalaisuuttaan myönteisesti.

Syinä antisemitismin voimistumiselle Suomessa haastateltavamme näkivät Lähi-Idän poliittisen tilanteen – jossa Israelin toimet liitetään kaikkiin juutalaisiin –, äärioikeistolaisen retoriikan vahvistumisen erityisesti sosiaalisessa mediassa sekä vasemmistolaisen ajattelun Israel-vastaisuuden. Teimme myös kiinnostavan havainnon, jonka mukaan vain murto-osa nosti esiin muslimien maahanmuuton ja islamistisen ekstremismin – vaikkakin tässä yhteydessä on tärkeää muistaa, että haastattelumme on tehty ennen syksyn 2023 kriisiä.

Feinin määritelmä osoittautui havainnollisuudestaan huolimatta jossakin määrin jäykkäsi laadullisten ja ihmisten arkeen keskittyvien aineistojemme analyysissä. Eletyssä kokemuksessa rakenteellista, diskursiivista ja yksilöllistä tasoa on vaikea – ellei mahdoton – erottaa toisistaan. Artikkelin sitaattit haastateltavilta olisikin mahdollista sijoittaa kaikille Feinin mallin tasolle. Ihmisten arkisten kokemusten tutkiminen osoittaakin, miten hyvätkin teoreettiset mallit sekoittuvat ja monimutkaistuvat eivätkä aina selitä ilmiötä riittävän monipuolisesti.

Haastattelemiemme suomenjuutalaisten naisten omat käsitykset antisemitismistä ja siihen suhtautumisesta vaihtelivat. Kyse on myös yksilötason selviytymismekanismeista, jolloin henkilöt vähättelevät kokemustaan, suhtautuvat humoristisesti tilanteeseen tai haluavat ajatella, ettei joku kommentillaan tarkoittanut pahaa. Kun tarkastelimme aineistoa kokonaisuutena, havaitsimme ajattelutavan ”en ole kokenut antisemitismia, mutta...”. Toisin sanoen

haastateltavamme ensin arvioivat mahdollisesti kohtaamaansa suoraa ja aggressiivista antisemitismia, jonka jälkeen he muistivat ja puhuivat erinäisistä kokemuksistaan elämänkaarensa aikana. Vaikka he eivät itse aina nimenneet näitä kokemuksiaan antisemitismiksi, mutta-sanan jälkeen mainittujen asioiden joukossa nousivat esiin lähes kaikki Feinin määritelmän sisältämät antisemitismin piirteet.

Fein haastaa tutkijat pohtimaan tutkimustuloksiaan suhteessa siihen, miten he ovat esittäneet kysymykset ja ottamaan huomioon tutkimuksessa tehdyt antisemitismiin liittyvät oletukset ja määritelmät.³⁸ Tutkijoina vastaamme tähän itsekriittisesti: suomalaisten juutalaisnaisten koetusta antisemitismistä Suomessa ei voida tehdä laajoja johtopäätöksiä yksittäisiin kysymyksiin annettujen vastausten perusteella. Samalla on todettava, että naiset, joiden äänet tulevat kuuluviin tässä artikkelissa, välittävät tärkeän viestin kasvavasta turvattomuudesta ja pelon ilmapiiristä Suomen juutalaisten keskuudessa. Sitä ei pidä sivuttaa tai vähätel-

lä jatkotutkimuksissa ja yhteiskunnallisessa keskustelussa.

Lopuksi toteamme, että antisemitismia käsittelevässä jatkotutkimuksissa on tärkeää teoretisoida aiempaa selkeämmin sukupuoli. Siinä naisten huomioiminen ei riitä, koska miesten kokemuksia sukupuolittuneesta antisemitismistä on tutkittu vieläkin vähemmän.

FT, TT Ruth Illman on uskontotieteen dosentti Åbo Akademiassa ja Donner-instituutin johtaja

• ruth.illman@abo.fi

TT Elina Vuola on professori Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa

• elina.vuola@helsinki.fi

38 Fein 1987, 74.

KIRJALLISUUS

- Antisemitism Policy Trust: Misogyny and Antisemitism (2019). <https://www.antisemitism.org.uk/wp-content/uploads/2019/05/5982-Misogyny-and-Antisemitism-Briefing-April-2019-v1.pdf> (luettu 29.10.2023).
- Antisemitism Worldwide Report for 2022 (2022). The Center for the Study of Contemporary European Jewry, Tel Aviv University. <https://cst.tau.ac.il/antisemitism-worldwide-report-for-2022/> (luettu 11.10.2023).
- Astrup Jensen, Mie (2022). Gendering Experiences of Anti-Semitism: A Quantitative Analysis of Discrimination in Europe. *European Journal of Jewish Studies* 16, 327–354.
- Bengtsson, Håkan (2020). Didaktiska reflektioner om judendom, stereotyper och tankefigurer. *Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies* 31:2, 3–20. <https://doi.org/10.30752/nj.89966>.
- Bogle, Jonah (2022). Contemporary Discourses on General Definitions of Antisemitism: A Review Article. *Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies* 33:2, 38–48. <https://doi.org/10.30752/nj.122689>.
- Bowman, Marion & Ülo Valk (2012). *Vernacular Religion in Everyday Life: Expressions of Belief*. London: Routledge.
- Czibalmos, Mercédesz (2021). *Intermarriage, Conversion, and Jewish Identity in Contemporary Finland: A Study of Vernacular Religion in the Finnish Jewish Communities*. Turku: Åbo Akademi.
- Dencik, Lars & Karl Marosi (2017). *Different Antisemitisms: Perceptions and Experiences of Antisemitism among Jews in Sweden and across Europe*. London: Institute for Jewish Policy Research.
- European Commission (2023). *European Commission Statement on Antisemitic Incidents in Europe*, 5.11.2023. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_23_5527 (luettu 8.1.2024)

- Fein, Helen (1987). *The Persisting Question: Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*. Berlin: de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110858914.67>.
- Fingerroos, Outi, Niina Hämäläinen & Ulla Savolainen (2020). Mikä vernakulaari? *Elore* 27:1, 4–14. <https://doi.org/10.30666/elore.95523>.
- FRA (2018). *Experiences and Perceptions of Antisemitism: Second Survey on Discrimination and Hate Crime Against Jews in the EU*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-experiences-and-perceptions-of-antisemitism-survey_en.pdf.
- FRA (2021). *Antisemitism: Overview of Antisemitic Incidents Recorded in the European Union 2010–2020*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2021-antisemitism-overview-2010-2020_en.pdf.
- Gold, Nora (2004). Sexism and Antisemitism as Experienced by Canadian Jewish Women: Results of a National Study. *Women's Studies International Forum* 27:1, 55–74.
- Graham, David & Jonathan Boyd (2023). Conflict in Israel and Gaza. Heightened Feelings of Insecurity among Jews Living in the UK. London: *Institute for Jewish Policy Research*, 27.10.2023. <https://www.jpr.org.uk/reports/conflict-israel-and-gaza-heightened-feelings-insecurity-among-jews-living-uk> (luettu 8.1.2024)
- Hanhivaara, Jussi (2023). Suomenjuutalaiset huolissaan turvallisuudestaan: ”Yritän pitää itseni suomalaisen näköisenä”. *Yle*, 8.12.2023, <https://yle.fi/a/74-20063565> (luettu 8.1.2024).
- Hedges, Paul (2021). *Religious Hatred: Prejudice, Islamophobia, and Antisemitism in Global Context*. London: Bloomsbury Academic.
- IHRA (2021). Kansainvälisen holokaustin muistoa kunnioittavan liiton mallimääritelmä antisemitismille. <https://www.holocaustremembrance.com/fi/resources/working-definitions-charters/kansainvalisen-holokaustin-muistoa-kunnioittavan-liiton> (luettu 8.1.2024)
- Illman, Ruth & Mercédesz Czibalmos (2020). Knowing, Being, and Doing Religion: Introducing an Analytical Model for Researching Vernacular Religion. *Temenos – Nordic Journal of Comparative Religion* 56:2, 171–199. <https://doi.org/10.33356/temenos.97275>.
- International Council of Christians and Jews (s.a.). <https://www.iccj.org/article/iccj-state-ment-on-antisemitism.html> (luettu 20.1.2024).
- JDA (2021). *Jerusalem Declaration on Antisemitism*. <https://jerusalemdeclaration.org> (luettu 8.1.2024)
- Josefowitz Siegel, Rachel (1986). Antisemitism and Sexism in Stereotypes of Jewish Women. *Women & Therapy* 5:2–3, 249–257. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J015V05N02_23.
- Katzin, Mirjam (2021). *Skolgårdsrasism, konspirations-teorier och utanförskap: En rapport om antisemitism och det judiska minoritetskapet i Malmö förskolor, skolor, gymnasier och vuxenutbildning*. London: Institute for Jewish Policy Research. <https://archive.jpr.org.uk/object-2115>.
- Liebkind, Karmela (2020). Onko antisemitismi muuntuva virus? *Teologia.fi*. <https://teologia.fi/2020/01/onko-antisemitismi-muuntautuva-virus/> (luettu 11.10.2023).
- Lundgren, Svante (2002). *Suomen juutalaiset: Uskot, tavat, asenteet*. Åbo Akademi: Religionsvetenskapliga skrifter. <https://edition.fi/donnerinstitutet/catalog/view/424/347/942-1>.
- Lundgren, Svante (2020). Antisemitismens många ansikten. *Teologia.fi*. <https://teologia.fi/2020/01/antisemitismens-manga-ansikten/> (luettu 11.10.2023).
- Marcus, Kenneth L. (2013). The Definition of Antisemitism. *Global Antisemitism: A Crisis of Modernity*. Toim. Charles Asher Small. Leiden: Brill, 97–109. https://doi.org/10.1163/9789004265561_011.
- Paananen, Veera (2023). Antisemitismi on nosta- nut päätään Euroopassa. Tutkijat kertovat, millaista se on Suomessa. *Helsingin Sanomat*, 4.11.2023. <https://www.hs.fi/politiikka/art-200009960499.html> (luettu 8.1.2024).
- Pirttimäki, Elina (2023). ”Mitä tahansa tapahtuu maailmalla, niin sen vaikutukset tuntuvat heti”. Helsingin juutalaisen seurakunnan naisjäsenten kohtaamat turvallisuusuhat ja niiden

- vaikutukset. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto.
- Primiano, Leonardo (1995). Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folk-life. *Western Folklore* 54:1, 37–56. <https://doi.org/10.2307/1499910>.
- Roos, Lena (2022). Jews and Judaism in Swedish Schools. *Insitututum Judaicum Aboense luentosarja*, Turku. 12.12.2022.
- Schüler-Springorum, Stefanie (2018). Gender and the Politics of Anti-Semitism. *The American Historical Review* 123:4, 1210–1220. <https://academic.oup.com/ahr/article/123/4/1210/5114662> (luettu 29.10.2023).
- Sisäministeriö (2023). *Suomalaisten turvallisuuden tunne on heikentynyt viime vuodesta*. <https://intermin.fi/-/suomalaisten-turvallisuuden-tunne-on-heikentynyt-viime-vuodesta> (luettu 30.10.2023).
- Tuori, Riikka (2022). Being Jewish in Contemporary Finland: Reflections on Jewishness from Project Minhag Finland. *Finnishness, Whiteness and Coloniality*. Toim. Josephine Hoegaerts, Tuire Liimatainen, Laura Hekanaho & Elizabeth Peterson. Helsinki: Helsinki University Press, 239–264. <https://doi.org/10.33134/HUP-17>.
- Tuori, Riikka, Simo Muir & Ruth Illman (2022). Arjessa eletty uskonto: Suomen juutalaisten muistitietoa keräämässä. *Muistitietotutkimuksen paikka: Teoriat, käytännöt ja muutos*. Toim. Ulla Savolainen & Riikka Taavetti. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 73–87.
- Turk, Jana (2021). *Uskonnollisten yhteisöjen tiloihin kohdistuvat uhkat: Kyselyn tulokset*. Sisäministeriön julkaisuja 2021:13. Helsinki: Sisäministeriö. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/163034> (luettu 25.10.2023).
- Uskonnollisten yhteisöjen tilojen turvallisuuden parantaminen: Työryhmän loppuraportti (2021). Sisäministeriön julkaisuja 2021:28. Helsinki: Sisäministeriö. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/163299/SM_2021_28.pdf?sequence=4 (luettu 25.10.2023).
- Vuola, Elina (2019). Intersections of Gender and Minority Status: Perspectives from Finnish Jewish Women. *Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies* 30:1, 55–74. <https://doi.org/10.30752/nj.77270>.
- Vuola, Elina (2020). Eletty juutalaisuus: Sukupuoli, uskonto ja kansaan kuuluminen suomenjuutalaisten naisten kokemuksissa. *Eletty uskonto: Arjen uskonnollisuudesta ja sen tutkimuksesta*. Toim. Elina Vuola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 40–71.